

Галина Дудар
Вчитель-методист ЗОШ I-III ступенів №19,
м. Тернопіль

Числа в українській етнокультурі

Число — одне з найголовніших понять математики. У давнину у слов'янських мовах слово «число» означало «знак», «символ». «Числити» означало в ті прадавні часи «значити», «думати», а також «записувати щось за допомогою знаків», «робити певні дії зі знаками. Процес утворення цього поняття був дуже довгий. У своїй статті я хочу, щоб ми подивились на число не з математичної точки зору. Адже число з давніх-давен відігравало важливу роль у житті, культурі наших пращурів. Числам зажди приписували магічні, містичні властивості. Тому вони були присутні у фольклорі, обрядовості, декоративно-прикладному мистецтві українців.

Число 1 означає центр світу – Сонце, єдине в своєму роді світило. Саме звідси – початок, верх, Бог. Один - єдиний стає тим, хто визначає долю. У народних казках герой висмикує по одній волосині, і вони стають для нього ключем досягнення мети.

Два – це назва найменшого простого числа і цифри, яка його позначає. Число 2 здавна набрало символічного значення. Означає пару, двоїстість. Подвійні або здвоєні предмети, за повір'ям, могли принести нещастя. У римлян число 2 було знаком лихого віщування, а в українців символіка цього числа неоднозначна. Наприклад, у діжі для хліба дотримували парної кількості клепок (щоб хліб був добрий), у похоронних обрядах в різних місцях виставляли то парну, то непарну кількість тих, хто мав нести хрести. В українських казках пара голубів символізувала чистоту, вірність, Божий дух, який єднає дві душі, щоб очистилися для життя на білому світі. Недарма на весільних рушниках українців часто присутня пара голубів. Народження двох близнюків теж трактувалось неоднозначно. З одного боку, це пов'язувалось із чимсь лиховісним, недобрим, а з другого боку – слов'янська богиня Лада народжує двох близнюків (Леся і Полеля), тобто воду і світло. Купальські обряди позначені нероздільністю небесно-земних і вогненно-водяних стихій. Так само одвічною єдністю пов'язані поняття «життя» і «смерть». Число 2 наділене демонічною силою. Чорти бояться півня, бо він двічі народжений. У загадці про півня говориться: «Два рази родиться, ні разу не хреститься, а чорт його боїться». Небезпечною вважається поява на небі одночасно двох світил – Сонця і Місяця. Коли таке явище відбувалося, заборонялося сіяти, щоб не загинув урожай. Число два знайшло своє відображення у народному фольклорі- у приказках, прислів'ях, казках. Усім відомий вислів «палиця два кінці має», «винного двома батогам не б'ють» (М. Номис), «на двох стільцях сидіти», «не годиться дві шапки надівати на голову» (П. Чубинський). Число два часто зустрічаємо у назвах українських народних пісень: «Ой на горі два дубки», «Два півники», «Дві дівчини».

З найдавніших часів **число 3** символізує довершеність, досконалість. З давніх-давен у всіх народів воно мало релігійний характер. У християн воно означає – Сила, Мудрість, Любов. Число 3 часто трапляється у Святому Письмі: три царі приносять три дари новонародженому Христу(миро, ладан, золото), Святу родину становлять три особи (Марія, Йосиф, Христос), учень Ісуса Петро тричі відрікався від свого Вчителя, тричі падав Христос під тягарем хреста по дорозі на Голгофу. Три хрести було на Голгофі, напис на

хресті також був трьома мовами – гебрайською, грецькою і латинською. Померши на 33 році життя, Христос воскрес на третій день. В українців число 3 відіграє міфічну, містичну і магічну роль. Усім, напевно, відома легенда про будування Києва трьома братами - Русом, Ляхом і Чехом (за іншою легендою – Києм, Щеком і Хоривом). Люблять українці пісні про три криниченьки і три дівчиноньки, баладу про чарівне трой-зілля. В народній колядці співається:

Ой у нашої господиненьки
стоят убори на три комори....

У пісні на слова Л.Глібова, що стала народною маємо:

Там три верби схилилися

Мов журяться вони.

У різдвяних колядках співається також про трьох святих, трьох царів («триє царі, де ви йдете?»), три празники («бо прийдуть до тебе три празники в гості»), три товариші, ось як співають колядники у колядці, яку записав В. Гнатюк:

Ой. я вас прошу три товариші,

Ой, я вас прошу, на що ми Біг дав,

Ой, я вас прошу прошу, їжте та пийте.

Перший товариш – «ясний місячик», другий – «світле сонце», третій же – «сам Біг небесний».

У колискових піснях:

Ой ну, люлі, люлі!

Ой ну, люлі, люлі!

Прилинули гулі

Та й сіли на люлі.

Стали думати-гадати

Чим дитину дарувати.

Дали їй **три квіточки**:

Одну квітку — сонливую,

Другу квітку — дрімливую,

А третю — щасливую.

В українській міфології - сонце світле-трисвітле, бог Троян, трійця Сварожичів.

Число чотири в українській етнокультурні означає землю, цілісність, повноту, справедливість. **Чотири євангеліє** написане **чотирма апостолами**. Є **чотири сторони** світу, **чотири стани** буття (ранок, день, вечір, ніч; зима, весна, літо, осінь; дитинство, юність. зрілість, старість). Місяць має 4 стадії. У хреста **чотири кінці**, в кімнаті **чотири кути** і **чотири стіни** (замкнутися «в чотирьох стінах»). У колядках і щедрівка натрапляємо на чергування «три-чотири», що характерно для архаїчної поезії:

Кладе ж воли у три плуги,

а молодички та у чотири;

кладе ж клячі у три борони,

а жеребички та у чотири;

кладе стоженьки та у три шароньки,

кладе шапоньки та у чотири.

Або ще:

Ішли ляхи та у три шляхи,

а татари – у чотири.

У старовинній весільній пісні співається:

А я вже чотири міста об'їхав,

а кращої за тебе не видав.

А в п'ятому, у Мирополі, ночував,

Ой там тебе, красну дівоньку, сподобав.

П'ять – назва числа 5 та його цифрового позначення. Це символ священного шлюбу Землі і неба, оскільки є сумою жіночої (парної) двійки і чоловічої (непарної) трійки. П'ятірка є символом самопізнання, спокою, медитації, багатогранності. Віщування волхвів – жерців бога Велеса у слов'янській міфології збуваються на «п'яте літо». Число 5 знайшло своє відображення, як і вищезгадані числа, в українському фольклорі. У загадці про пальці маємо: «У двох матерів по п'ятьох синів і одне ім'я». А про щось зайве, непотрібне або абсурдне українці говорять: «П'яте колесо до воза». А ще нам відома приказка «шукати п'ятого кута» - не знаходити собі місця.

Число шість означає рівновагу, гармонію, любов, здоров'я, красу, удачу. Саме за шість днів Бог створив світ шістьма словами, разом з тим три шестірки (666) – знак диявола. У казці «Котигорошко» батько мав **шість** синів і одну дочку.

Наступним магічним числом є **число сім**. Символічне святе число, Божественне число Всесвіту, воно відіграє велику роль у народній та релігійній символіці народів усього світу. Сім кольорів має райдуга, сім днів триває тиждень, сім днів посту, сьомий день після створення світу – день відпочинку. Дитина до семи років – невинна душа, в сузір'ї Великої Ведмедиці сім зірок, за честь вважається знати свій родовід до сьомого коліна, у семи таїнствах проявляється божественна благодать Церкви Христової.

Число сім фігурує у в українських народних прислів'ях, приказках, загадках. Про людину, котра часто змінює свої рішення, має несталі переконання говорять, що у неї «сім п'ятниць на неділю», а про далекого родича кажуть, що він - «сьома вода на киселі». «Сім раз відмір, а один раз відріж» означає добре зважити, перш ніж приступати до виконання якої-небудь справи. Про дуже злу людину (жінку, зокрема) говорять «баба сім миль з-за пекла». Про забагато зайвого – «сім мішків гречаної вовни», «сім мішків гречаного Гаврила». Якщо хтось став кращим, про це кажуть «як сім баб пошептало йому». Зустрічається це число і в народних загадках: «Сім братів, літами всі рівні, а іменами різні. Відгадай, – хто ми?» (*Дні тижня*)

Коли жінки сходились пекти весільний коровай, то несли з собою обов'язково муку, яйця, масло, а дехто і цукор. Все це приймала весільна господиня і клала в одну посудину. Це було колись повною формою взаємодопомоги, а також мало на меті міцніше скріпити молоду сім'ю. Про це співали у весільній пісні:

Ми на коровай ідемо.

На коровай муку несемо.

Ще й рожевії квіти,

Щоб любилися діти.

Несем меду гарнець,

Несем **сім** кіп яєць,
Ще й рожевії квіти,
Щоб любилися діти.
Несем грудку масла,
Щоб коровай вдався.
А хто угадає, що в нашому короваї
З семи криниць водиця,
З семи млинів мукиця,
З семи городів квіти,
Щоб любилися діти

У різних районах України по-різному: в одних борошно для короваю змелено на семи жорнах, і переховано воно сім літ, сіль для нього везли в семи возах, масло збито з семи макітер, які стояли в семи хатах; в інших –масло збито з молока від семи корів, до короваю докладено сім кіп яєць, які знесли сім білих кур.

Існувало повір'я, що через сім літ зозуля пермінюється на яструба, що дитина семи років бачить домового, що бувають особливі багатирі-семилітки, а також мудрі дівчатка-семилітки. Всім відомі такі українські казки, як «Семиліточка», «Про сімох братів гайворонів і їхню сестру». У казках наймит дістає сім зерен, а герой по сім хлібин. Чудодійне значення мають сім вод, а є таке, що й «у семи водах не обмиєш». У Біблії ми читаємо, як Петро питає Христа, скільки разів треба прощати образи, на що Христос відповідає: «Не скажу тобі – до семи раз, а до сімдесят семи».

Число сім споконвіку супроводжує хлібороба в праці і у відпочинку- він працює «до сьомого поту» і може перебувати «на сьомому небі» від радості, від щастя.

Число вісім в духовному розумінні – це шлях, пройдений через сім сходинок до небес, до поставленої мети. Вісімка - це подвійний хрест, «престол Господа». Після семи днів посту і каяття на восьмий настає духовне очищення. Отже, восьмий день народжує нову людину. При дослідженні писанкових орнаментів виявлено, що в наших предків існував 8- річний календарний цикл: 8 років по 12 місяців дає 96 місяців. Ще краще це видно на писанках, в орнаментах яких фігурують восьмираменні зірки, так звані «ружі». Кожен сегмент зірки позначений або крапками-сонцями, або іншими елементами. У записах Чубинського небо має 8 сфер-блоків: 7 синіх, а восьме справедливе, де сидить на золотому кріслі сам Бог – червоне. При створенні писанки яйце зазвичай ділилось на 2, 4, або 8 частин.

Число 9 входить до переліку магічних, оскільки складається з трьох трійок. Воно завжди мало вищу силу. Дев'ять місяців мати виношує дитину в утробі. За міфологією бог Перун опікує родину, що має 9 дітей. На дев'ятий день Бог наказує ангелам показати душі пекло. Це число дуже поширене в українській обрядовості. За народними повір'ям, коли купували нову діжу, то в ній мало бути рівно 9 пар клепок, які стояли так, як росте дерево. Саме в такій діжці добре сходить хліб. Число 9 вживається у всіх закляттях, замовляннях. Воно оточувало людину, її двір ніби чарівним колом, яке не може перейти нечиста сила. Наприклад, від вроків палили тернину, а з неї дев'ять вугликів кидали у воду. Якщо вони поринали на дно, то було зурочення, якщо ж ні, то не було нічого небезпечного. Із числом 9 пов'язана і назва лікарської рослини дев'ясил – «дев'ять сил». Освяченим у храмі листям цієї рослини посипали хату та обійстя, щоб уберегтися від усілякого зла.

Десять – священне число, бо воно має в собі всі інші числа. Воно є досконалим, бо означає повернення до цілісності.

Дванадцять – символічне число, яке ще називається дюжиною. Вавилоняни, намагаючись врегулювати людську долю, за допомогою астрономії, поділили рік на 12 місяців. Стільки ж є знаків зодіаку. Цей рахунок позначився і на стилі суспільного життя і знайшло відображення у фольклорі: «Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіл, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят.» (*Рік, місяць, тижні, дні*), «Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи та триста шістдесят п'ять лебедів» (*Місяці, тижні, дні року*)

У народних казках ми зустрічаємо істоти з 12-ма головами чи 12-ма крилами. На Святвечір українці традиційно розпалювали піч 12-ма полінами, готували 12 страв. По 12 годин мають день і ніч. Богиня Лада створила світ за 12 космічних ночей.

Тринадцять – містичне число, що постало у зв'язку з Тайною Вечерею, де взяло участь 13 людей, і з них Христа було розп'ято, а Юда повісився. Число символізує морок, воно вважається нещасливим. Через те пильно дбали, щоб за столом на учтах не було такої кількості гостей, бо з кимсь із тринадцяти мало би статися нещастя. У ворожінні 13 називають чортовою дюжиною.

Число вісімнадцять у народі не поважають. Про дурну, нікчемну людину кажуть: «А то ще вісімнадцятий туман?» А про двох людей. однаково нечесних можна почути: «Один за вісімнадцять. а другий – за без двох двадцять». Український письменник Іван Франко зазначав, що в давнину рахували не на вісімнадцять, а на «без двох двадцять».

Стара назва **числа 27** – «тридев'ять». Таке число ми зустрічаємо у народних казках («тридев'ять земель», «тридев'яте царство»). Це символічне число, яке мало неабияке значення у заговорах, ворожіннях (тут рахують три рази по 9), старовинній обрядовості. Така його символічність пояснювалась тим, що складається воно із трьох дев'яток, а дев'ятка була дуже поширена в українській обрядовості. У Т. Г. Шевченка читаємо: «Усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете».

Старовинна назва **числа 30** – «тридесять». У казках герой відправляється «за тридесять земель» - дуже далеко, на чужину. Тридесята земля – це чужа країна а також – царство мертвих, яке іноді знаходиться під землею. Хоча там є сади, родять дерева.

Із **числом сорок** в українській етнокulturні пов'язано багато прикмет. Воно теж вважається магічним. М. Костомаров називав це число епічним. У піснях. коли йдеться про велике військо чи взагалі велике число, його кількість визначається в 40 тисяч. За народним повір'ям, хто вб'є гадюку, тому відпускається 40 гріхів. На українських писанках можна побачити орнамент «сорокаклинці». Такий спосіб писанкового поділу яйця на 40 трикутників називається «сорока клин». Кожен клинець був присвячений певному виду діяльності людини або явищу природи. наприклад, сонцю, місяцю, зорям, землі, воді, оранці, садівництву, бджлярству тощо. Під час писання таких клинців треба було відповідно проговорювати. приспівувати певні гаївки. Таким чином магічне число 40 кількісно втілене в цьому орнаменті.

За народною загадкою, людина сидить 40 тижнів у в'язниці (в утробі матері). Через 40 днів після пологів породілля мусить брати очисну молитву. На сороковий день після смерті справляють сороковини. Можна припустити, що це число набуло епічного значення

під впливом християнства. Так християни мають 40-денний піст, Мойсей 40 днів мандрував пустелею і 40 днів перебував на горі Синаї, 40 днів постили в пустелі пророк Ілля і Спаситель світу, 40 годин спочивало в гробі тіло Ісуса Христа. Вважається також, що відзначити 40 річчя — це практично вітати свою смерть, адже посмертна доля душі людини визначається саме на сороковий день.

Отже, можна зробити висновок, що життя українців як і інших народів підпорядковано числам.

Додаток 1

Українські народні загадки, які містять числа

На ніч два віконця самі закриваються, а зі сходом сонця самі відкриваються. *(Очі)*

У двох матерів по п'ятьох синів, одне ім'я всім. *(Пальці)*

Двоє ходять, двоє - дивляться, одна водить і наказує. *(Людина)*

Два братики через дорогу живуть, один одного не бачать. *(Очі)*

Хто ранком ходить на чотирьох ногах, удень - на двох, а ввечері - на трьох?
(Людина)

Двоє водять, двоє носять, а двоє тримають, якщо спіймають. *(Очі, ноги, руки)*

Летів птах на дванадцяти ногах, та одно яйце зніс.

Дуб – дуб-довговік, на йому 12 голів, на кожній голові по 4 гнізда, а в кожному гнізді по 7 яєць має.

Чотири чотирнички, п'ята бандурочка, шостий простий, сьомий гострий.

Сидить сидуха в семи кожухах, хто на неї гляне – той очима в'яне
(цибуля).

Що за птах, що на вісьмох ногах? *(Комар).*

Два брата рідних: одного всяк бачить, та не чує; іншого всі чують, та не бачать *(блискавка і гроза).*

Чотири крила, а не птах; крилами махає, а ні з місця *(млин).*

П'ять братів поруч живуть, у кожного своє ім'я *(пальці).*

Сидить Марушка в семи кожухах, хто її роздягає, той слюзи проливає *(цибуля).*

Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіл, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят. *(Рік, місяць, тижні, дні),*

Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи та триста шістдесят п'ять лебедів. *(Місяці, тижні, дні року)*

Додаток 2

Українські народні прислів'я з числами

Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче.

Артіль міцна, як всі за одного, а один — за всіх.

Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила.

Біда біду перебуде — одна мине, десять буде.

В ліс їдуть, а на трьох одну сокиру беруть.

В роботі «ох», а їсть за трьох.

Вип'є і з'їсть за трьох дурних і за себе, четвертого.

Він уже сім літ на одній дудці грає.

Влітку один тиждень рік годує.
Всім по сім, а мені таки вісім.
Говорить так, як три дні хліба не їв.
Дай на три дні — візьмеш злидні.
Два коти в одному мішку не помиряться
Два брехуни одної правди не скажуть.
Дві невістки в хаті — два коти в мішку.
Де на двох вариться, — третій поживиться.
Де одинець — хазяйству кінець, де сім — щастя всім.
Один цвіт не робить вінка.
Одна бджола мало меду наносить.
Одна головешка в печі гасне, а дві в полі горять.
Одно око на нас, а друге на Кавказ.
Побратим — два рази брат.
П'ять день не робим, а два відпочиваєм.
Семеро одного не ждуть.
Сім без чотирьох, та три полетіло.
Сім бід — один одвіт.
Сім верст до небес, і все пішки.
Сім п'ятниць на тиждень.
Сім раз одмір, а раз одріж.
Треба йому ще сім літ свині пасти!

Додаток 3

Українські народні приказки

Сім п'ятниць на тиждень.
Сім потів зійде.
Знати, як свої п'ять пальців.
П'яте колесо до воза.
Два чоботи – пара.
Сьома вода на киселі.

Джерела

1. Віталій Жаворонок. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ. Довіра .2006
2. Віра Манько Українська народна писанка. Львів. Свічадо. 2010
3. Галина Медведчук
<http://garbuz.org.ua/statti/narodni-zvichayi/vesilniy-korovay.html>)
4. Українські народні прислів'я, приказки